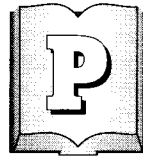

СОЦІАЛЬНО- ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ НАУКОВИХ ІДЕЙ В. С. ІКОННИКОВА

**Світлана
ГРИЩЕНКО**

© С. Грищенко. 2005

Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні потребує детальнішого вивчення попереднього досвіду роботи у вищій освіті XIX — початку XX століття. Це стосується і наукової спадщини Володимира Степановича Іконникова, яка донині не втратила свого наукового значення. Необхідно проаналізувати доробок ученого, систематизувати й ґрунтовно дослідити розвиток наукових ідей та практичний досвід діяльності В. С. Іконникова.

Росіянин за національністю, Володимир Іконников усе життя прожив на Україні, багато зробивши на ниві її освіти і науки. Однак за життя Володимир Іконников не мав популярності серед загалу. Звісно, статті вченого друкували історико-літературні часописи («Русская старина», «Русский архив», «Исторический вестник», «Киевская старина» тощо). Проте його матеріали, що завжди містили новинки (знахідки джерел, забуте або незнане ім'я з минулого, новий погляд на відому проблему), були цікавіші для фахівців, аніж для пересічного читача [1, 87]. Чимало досліджень В. Іконникова залишилися в рукописах, розпорошених по численних архівах, що утруднює їх пошук, збирання та вивчення. Багато праць збереглося не в повному обсязі, що також ускладнює можливості об'єктивної оцінки.

Володимир Іконников 1861 р. вступив до університету св. Володимира на історико-філологічний факультет. Вже на другому курсі він подає на розгляд факультету твір «Нарис розвитку афінської конституції до Клісфена», який одноставно був рекомендований до друку. Втім, захоплений

ноюю ідеєю, юнак усе відкладає й береться за нове дослідження. За працю «Максим Грек» (твори якого у 3-х томах були видані в 1859 — 1862 рр. Казанською духовною академією і становили джерельну базу дослідження) Іконникову, крім золотої медалі, надали Пироговську стипендію [2, 7]. Пізніше цей твір був надрукований в «Університетских известиях» у розширеному варіанті як майбутня дисертація. Студентом Іконников надрукував працю «Хто був перший Самозванець?», приводом для написання якої стало видання дослідження М. І. Костомарова [3, 22].

Студентські роки — найкращий період інтелектуального й духовного розвитку більшої частини майбутніх учених. Для Іконникова вони також були визначальним часом самоформування особистості та розвитку професіоналізму. Він сам докладно описав цей процес у листах до Каневського та в пізніших мемуарах.

1865 року Володимир Іконников був удостоєний стипендії кандидата історико-філологічного факультету і зарахований у стипендіанти на професорське звання кафедри російської історії. Відтоді бере початок його багаторічна діяльність у середніх та вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси. Він складає магістерський екзамен у Новоросійському університеті і 1867 р., після успішного захисту дисертації про життя і діяльність Максима Грека, одержує ступінь магістра російської історії. З часом свою магістерську дисертацію В. Іконников суттєво переробив, і вона вдруге вийшла друком 1915 р. у Києві.

Педагогічна діяльність у Київському університеті почалася для молодого вченого не зовсім вдало. На початку 1866/67 навчального року він прочитав три пробні лекції, в яких, на думку тодішнього ректора університету К. Мітюкова, дозволив собі «ліберальні висловлювання», що й вирішило долю вченого: до викладання в університеті його не допустили.

В. Іконников вийшов до Харкова, де в цьому ж навчальному році працював на посаді приват-доцента. Саме тут він прочитав свою першу лекцію з історіографії «Нарис розробки російської історіографії у XVIII ст.», яку присвятив Ганні Леопольдівні Родзевич, котра саме стала його дружиною.

У 1867 р. звільнилася посада доцента кафедри російської історії в Київському університеті, куди запросили В. Іконникова.

До речі, цьому сприяли М. Максимович та О. Кістяківський. У вересні 1868 р. В. Іконников уперше прочитав вступну лекцію з російської історії, поклавши початок своїй 50-річній діяльності в Київському університеті. Згодом він читатиме чимало різноманітних курсів, оскільки мав основне лекційне навантаження. Крім загального курсу російської історії (з найдавніших часів до XIX ст.), вів ще ряд спецкурсів: «Історія Росії XVI ст.», «Історія зовнішніх відносин Росії у XVII і XVIII ст.», «Історія царювання Катерини II», «Російська історіографія» та ін. Коли в 1870 р. на кафедру російської історії був обраний В. Б. Антонович, її поділили між ним та В. Іконниковим. Іконников був офіційним рецензентом магістерської дисертації Антоновича і рекомендував його на кафедру як талановитого вченого. Після поділу між ними кафедри Іконников викладав історію Київської і Галицької Русі, етнографію та історію Північно-Східної Русі і Московської держави, історію Новгородської республіки XVIII ст. та російську історіографію.

Докторську дисертацію «Опыт исследования о культурном значении Византии в русской истории» вчений захистив 9 листопада 1869 р. також у Новоросійському університеті.

У 1871 р. Іконникова обирають спочатку екстраординарним, а невдовзі ординарним професором Київського університету. В той же період його відряджають до Петербурга для ознайомлення з історичними документами, що зберігались у приватних архівах. Ученому довелося попрацювати і за кордоном у відомих архівах, де він виявив надзвичайно цінні історичні документи.

Сорок років (1873 — 1913) Володимир Іконников був головним редактором «Університетских известий». Щомісячник став одним із кращих наукових журналів Росії. Чимало сил В. Іконников віддавав редакторській роботі. Саме завдяки йому розширилася і стала основною (за обсягом і значенням) «неофіційна частина» журналу. Студенти й викладачі публікували там свої наукові праці.

Важливе місце в журналі відводилося бібліографії та критиці, що були виділені в окремий розділ. В. Іконников дбав і про те, щоб у журналі постійно публікувався огляд нових видань з історії. Він періодично друкував анотації про книги, які з'являлися у країні та за кордоном.

У 1877—1880 та 1883—1887 рр. В. Іконников займав посаду декана історико-філологічного факультету Київського університету. Величезна заслуга належить ученому у створенні 1872 р. Історичного товариства Нестора-літописця, яке до 1921 р. функціонувало при університеті, а потім (до 1929) — при АН УРСР. Іконников був одним із його фундаторів, а в 1874—1877 і 1893—1895 рр. — головою. У цей час яскраво виявляються різноплановість і широта наукових інтересів ученого. Його перу належить значна кількість наукових досліджень — від тринадцяти томних монографій до статей, рецензій, бібліографій, нарисів тощо. Причому тематика їх надзвичайно різноманітна. Увагу Іконникова привертало питання освіти, науки, культури. На початку 70-х років він виступив у пресі з оцінкою книги М. Владимирського-Буданова «Государство и народное образование в России в XVIII в.». Написав ряд фундаментальних статей з історії університетської освіти в Росії, дав оцінку історичним постатям, які пов'язували свою діяльність із розвитком освіти. Не залишилися поза увагою й наукові товариства, що сприяли пропаганді досягнень та дослідженню проблем історії. Цим проблемам В. Іконников присвятив виступ про завдання Київського відділу Військово-історичного товариства зв'язку з історією краю, в якому йшлося передусім про історію України та Києва. У виступі він підкреслив, що товариству, крім журналу, треба мати власну бібліотеку, архів, музеї [5, 7].

Оскільки життя В. Іконникова було тісно пов'язане з Києвом і Київським університетом, низку праць він присвятив історії рідного міста: фундаментальні твори й невеликі статті, бібліографічні нотатки, рецензії на праці, присвячені Києву («Пребывание Петра Великого в Киеве», «Крестьянское движение в Киевской губернии в 1826—1827 гг. в связи с событиями того времени по архивным материалам» та ін.). Він пише історичний нарис «Київ в 1654—1855 гг.». Хоча в цій праці й окреслені хронологічні рамки, автор починає виклад матеріалу з подій XVI ст., висвітлює політичне та економічне становище Києва, культурне життя міста, торговельні зносини з іншими країнами. В. Іконников у цьому творі навіть цікаві дані, що характеризують стан культури та освіти не тільки в Києві, а й в усій Україні на початку XIX ст. Так, у перше десятиліття існування Харківського уні-

верситету його друкарня випустила у світ 210 видань — половину всієї видрукованої продукції за цей час у Росії. Вчений порівнює ці дані з потенціалом книговидавничої справи Києва, де у 1800 р. з'являється друкарня «з одним верстаком», і підкреслює, що період 1812—1839 рр. «не позначився позитивними результатами у видавничій справі». Він пише про створення Кременецького ліцею та переведення його до Києва, відкриття Київського університету, діяльність Кирило-Мефодіївського братства, вивчає освітній рівень тогочасного суспільства.

Серед киевознавчих досліджень В. Іконникова є розробки, в яких висвітлюється стан вищої, зокрема жіночої, освіти в місті. Суспільство неоднозначно ставилося до прагнення жінок навчатись у гімназіях і на курсах, а серед викладачів-жінок визначних учених було дуже мало.

1876 р. ознаменувався в житті Володимира Іконникова подією, яку громадськість сприйняла як вияв високої свідомості, почуття відповідальності за долю жінок у країні. Він увійшов до складу створеного при Київському університеті Комітету по влаштуванню в місті вищих жіночих курсів. В. Іконников фактично став одним із фундаторів вищої жіночої освіти в країні. Саме завдяки йому через два роки в Україні розпочав освітньо-просвітницьку місію перший на її території вищий навчальний заклад для жінок — Київські вищі жіночі курси. Незабаром В. Іконников став завідувачем цих курсів [6, 512]. Тут працювали і такі відомі історики, як В. Антонович (курс російської історії) та Ф. Ферганський (курс історії середніх віків).

У 1904 р. група викладачів університету (В. Антонович, В. Перетц, І. Лучицький, М. Довнар-Запольський, В. Іконников) порушила питання про організацію Київського центрального архіву. Цього ж року була створена комісія для розбирання та вивчення архівних матеріалів, до якої ввійшли викладачі історико-філологічного факультету університету. Головою її став В. Іконников.

1914 р. В. Іконникова обрали академіком Російської академії наук. Збереглися численні привітання, які надійшли на адресу вченого від колег та наукової громадськості.

Завершилося життя В. Іконникова у досить складний час. Після світової війни почалася війна громадянська, революційні

зрушення, у ході яких знищувалися досягнення старого ладу, висувалося гасло будувати нечуване досі, страшне своєю безкомпромісністю й жорстокістю і водночас привабливе ідеєю загальної рівності, обіцянками численних свобод суспільство. Однак відкинути всі досягнення буржуазної наукової думки було неможливо, оскільки для виховання вчених — служителів нового культу потрібні довгі роки. Тому новій владі довелося використовувати досвід буржуазних спеціалістів, представників чужих їй за поглядами та ідеологією учених старої школи. Як відомо, звання академіків Російської академії наук радянська влада залишила за її членами.

3 березня 1921 р. за поданням голови історико-філологічного відділу Української академії наук А. Кримського В. Іконнікова обрали академіком УАН. В особовій справі вченого (архів Президії Академії наук України) є протокол зібрання Української академії наук № 91 від 14 березня 1921 р. де, зокрема, записано: «Проведено через таємне балотування вибори проголошеного на попередньому спільному зібранні академіка В. С. Іконнікова на дійсного ака-

деміка по кафедрі російської історії. Обрано академіка В. С. Іконнікова одноголосно» [7, 109]. Це були останні роки життя вченого, йому було майже вісімдесят літ. У його доробку вже було понад 250 наукових розробок, серед яких — неперевершений на той час за своїм інформаційним потенціалом і насиченістю фактичним матеріалом двотомник «Опыт русской историографии».

Соціально-педагогічними передумовами виникнення і розвитку наукових ідей та діяльності В. Іконнікова є написання наукових праць ще в студентські роки, стипендіатство спочатку кандидата історико-філологічного факультету, потім професора кафедри російської історії; багаторічна викладацька діяльність у вищих навчальних закладах Києва, Харкова, Одеси, редакторська робота в «Университетских известиях», написання монографій, статей, рецензій, бібліографій, нарисів. В. Іконніков вписав нові сторінки у вивчення вітчизняного джерелознавства, архівознавства, літописознавства, історичної бібліографії, що були пріоритетними в наукових зацікавленнях вченого.

Література

1. **Войцехівська Л.** Академік Володимир Іконніков: Життєпис та бібліографія. — К., 1998. — 32 с.
2. Максим Грек. — К., 1865. — Вип. 1. — 197 с.
3. Кто был первый Самозванец? (По поводу сочинения Н. Костомарова «Кто был первый Лжедмитрий?») // Университетские известия. — 1865. — № 2.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. — Ф. 46, спр. 366, арк. 1, 3 зв.
5. Задачи Киевского отдела императорского Военно-исторического общества связи с историей края // Военно-исторический вестник. — 1909. — № 1—2.
6. Время Екатерины II: Спецкурс, составленный по лекциям профессора В. С. Иконникова, читанным в университете св. Владимира и на Высших женских курсах в Киеве. — К., 1881. — Вип. 1—2. — 566 с.; К., 1982. — Вип. 3—4. — 509 с.
7. **Войцехівська І.** Володимир Іконніков / Історія України в особах XIX—XX ст. — К., 1995. — С. 108—112.

Резюме

• Соціально-педагогічними передумовами наукових ідей В. С. Іконнікова є розвиток науково-педагогічної думки й вищої освіти другої половини XIX ст. — початку XX ст., чинники формування й розвитку його науково-педагогічного світогляду; основні етапи й напрями педагогічної діяльності вченого.

• Социально-педагогическими предпосылками научных идей В. С. Иконникова являются развитие научно-педагогической мысли и высшего образования конца XIX — начала XX веков, факторы формирования и развития его научно-педагогического мировоззрения; основные этапы и направления педагогической деятельности ученого.

• The social and pedagogical reasons for Ikonnikov's scientific ideas are the development of scientific pedagogical mind and higher education in the late XIXth and early XXth century; the factors of his scientific pedagogical creed formation; the basic steps and directions of this scientist's work.